

„...IGAVUST OMALE OTSIDA?”

Sada hetke eesti luules. Valinud, koostanud ja kommenteerinud Rein Veidemann. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 222 lk.

Kirjandusuurimises eristatakse lingvistilisi ja bibliograafilisi koode, mõeldes viimase all väljaande füüsilist olemisviisi (liik, paber, kujundus, tüpograafia, pildid, hind jms). Iga tekst paigutub füüsilisse ümbrusesse, mis hakkab tööle lugemist mõjutava koodina. Teisisõnu, iga uus bibliograafiline kood loob näiteks luuletuse uue versiooni, mille kaasautoriks on bibliograafilise koodi loojad.¹

Alguses oli ajalehe Postimees nädalalõpulis, kuhu suvalisi luuletusi oli pistetud Rein Veidemanni sõnul selleks, et „pikemate tekstide kõrval oleks tundelist hingamisruumi ja kujunduslikku vaheldust” (lk 6). Tegu oli juhtumiga, milles luuletus oli määratud olema pigem kujundusvahend ehk ise bibliograafilisse koodi kuuluv nähtus. Veidemann tegi sellest luuleloolise sarja, valis tekstid ja autorid, rühmitas luuletajad põlvkondade kaupa ja lisis kommentaarid, milles avanevad luuletajate „hierarhiad, panuste määr, eripärad ja kuuluvus” (lk 7). Ja liigutas luuletused vähemalt osalt bibliograafilisest koodist välja.

Selle järel raiusid Veidemann ja Eesti Keele Sihtasutus need sada luuletust raamatusse. Siin ei ole luuletused enam kujundusliku vahelduse kandjad. Vastupidi, neist on saanud primaarsed lingvistilise koodi loojad. Luuletus ei ole enam tundeline hetk poliitika, sotsiaalia

jms vahel, tema ümber on teised luuletused, omasugused. Sealjuures on iga luuletus saanud omaette paariskülje, et suhelda ennekõike oma autori pildi ja koostaja kommentaariga. Ei maksa tähelepanuta jätta ka seda, et iga luuletus on saanud numbri. Kahe luuletuse lugemise vahele ei jää seitse päeva, vaid üksnes lehepööramise hetk. Kogumik ise paigutub teiste antoloogiate sekka, mida koostaja saatesõnas eraldi esile tõstab. Niisiis, see pole enam tarbeluule tarbekontekstis. See on antoloogiline luule, mille bibliograafilise koodi loob antoloogia kui nähtus.

Vahepala. Igasuguseid luuleantoloogiaid ilmub juba aastaid nagu seeni pärast vihma. Millal oli vihm, pole küll päris selge. Suur osa neist on silmaga nähtavalt kirjustuste rahamasinateks mõeldud (stiilis „XX armastusest”). Ega selles pole ju midagi halba. Sellisest antologiast on alati kasu. Saab tsiitaate, saab luuletuse õnnitluskaardile kirjutamiseks ja kas või kartulisalati reklaamiks. Romantiline kliše luuletaja ja raha antagonismist peaks olema ammu surnud. Raha eest luuletuste kirjutamise tõstsid Eestis ausse juba etnofuturistid enam kui 25 aastat tagasi, avaldades märtsis 1989 ajalehes Edasi kuulutuse: „Kirjutame luuletusi [---].Töö kiire ja korralik, tasu kokkuleppel.” Aga läheme selle antoloogia juurde.

Kõigepealt valik. Antoloogia on alati tihe valik ja see on põhimõtteliselt koostaja õigus. Seda ei saa kuidagi vigaseks või valeks kuulutada. Siis pole see enam selle koostaja õigus. Aga vaadata võib, keda ja mida on valitud.

Autorid katavad kogu eestikeelset luulelugu. Ligi kolmandik on naisi,

¹ J. J. McGann, What is Critical Editing? – J. J. McGann, The Textual Condition. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991, lk 56 jm.

geide/lesbide arvu ei tea, teada nimed on sees. Ühe-teksti-mehed/naised kõrvuti suurnimedega, keskpärasused kõrvuti geenistega. Kõik oma üheainsa tekstiga võrdsed saatuse ja trükivärvi ees. Ega teha pole midagi. On ju selge, et eesti luules ei ole sadat geeniuust. On mõni geenius ja heal juhul paarkümend suurt luuletajat. Ja ühe-luuletuse-mehelt saabki valida vaid selle ühe luuletuse. Pigem ma mõtleksin vastu-pidi. On väga hea, et saja nime sekka on mahtunud ridamisi pooleldi või päriselt unustatuid. Sisukorda vaadates oli minu jaoks ainus täiesti tundmatu autor Arved Paul. Aga valik muutus selgeks, kui sain luuletuse saatesõnast teada, et see on Toomas Pauli isa. Siis pole midagi lisada.

Luuletuste valimise üheks aluseks on luulehetk. See tähendab luuletust, millesse koonduvad selle autori luule olulised tunnused (nii viitavad vähemalt Ivar Grünthali ja Jaan Kaplinski kommentaarid). Kui palju on antoloogias selliseid tüviluuletusi, vajaks iga luuletaja juures põhjalikku läbikatsumist. Minul neid teadmisi 100+1 luuletaja kohta ei ole. Aga nende kohta, kelle luulet ma tunnen, võib küll öelda, et väga vähe. Ja näiteks Kaplinski juures kirjutab Veidemann küll ühest sellisest tekstist, aga raamatusse valib hoopis teise. Nii et luulehetk selles mõttes ei ole kuigivõrd tegeliku valiku aluseks.

Teiselt poolt on valiku aluseks hetk luuletuses. Iga selline hetk on muidugi individuaalne, aga minu jaoks koorus välja viis selgemat keset (ühes luuletuses võib olla loomulikult koos mitu hetke, seetõttu on lisatud luuletajanimed üksnes näited).

Kaks hetke on armastus ja surm, vana hea romantika tipp hetked. Siin on nii lihtsalt armastuse hetk (Anna Haava), armastuse tulematajäämise tajumise hetk (Debora Vaarandi) kui ka keelatud armastuse hetk (Karl Ristikivi). On seksuaalsuhte hetk (Marie Under) ja ka seksioõ järgne avastus, et neitsi oli juhtumisi „gonokokiline” (Ralf Rond). On surma tajumise hetk (Ilmi Kolla), isa surmahetk (Erni Krusten) ja

ka enesetapuhetk (Toomas Liiv). Siiski oli eeskätt armastuse hetki üllatavalt vähe.

Teise olulise hetkepaari moodustavad veidi tinglikult öeldes tulevik ja minevik. Üks on tulevikku uskumise jõudu andev hetk, millega seostub ka usk Eestisse. Olgu hetk ise siis Kuldrannale jõudmine (Ado Reinvald), ööbiku laul (Gustav Wulff-Õis) või jürikuine kevade alguse aimus (Juhan Smuul). Selle paari teiseks pooleks on harras, vaikne hetk, mis tihti viitab kuhugi minevikku ja mille oluliseks tuumaks on headuse tajumine kõigele vaatamata. See võib olla lapsepõlve kaunis hetk keset maailma sünget elu (Arved Viirlaid), kodune õhturahu (Paul Haavaoks) või lihtsalt kodu jäävus (Ellen Niit). Aga see võib olla kas või õunasöömise hetk ja sellest kasvav maailma igavese kordumise mõte, milles on rahu ja rõõm (August Sang). Sellega koos käib eesti luulele nii omane aja kordumine erinevates eluhetkedes, eri kohtades ja aegades, taevast kuni Lasnamäe ja sitani (Ivar Grünthal, Hasso Krull, Aado Lintrop, Indrek Hirv, Kalev Kesküla, Karl-Martin Sinijärv).

Ja muidugi on üle kõige igavikku avav hetk. Suurim osa luuletustest kor-dab ikka vana tõdemust, mis kuulub romantilis-sümbolistliku luule tuuma: luule, see on hetkes avanev igavik, milles antakse näha Suurt Pilti (Juhan Viiding) või igavest teed (Ernst Enno). Selle teema servi raamivad hetke ja igaviku alatine pingeline inimeses (Jaak Jõerüüt), aja seiskumine kodus (Mari Vallisoo), ainsana olemas olev ja alles jääv praegune hetk (Artur Alliksaar) ning kiir-inimeste aeg, mil hetked ei ole enam meie päralt (Veronika Kivisilla).

Nende kõrval on muidugi luuletused, mis neisse viide põhirühma ei mahu, ning lisaks luuletused, milles hetke selles mõttes ei ole. On lihtsalt luuletamise hetk, mil luuletaja kirjutab. Nende luuletuste teemad on üsna needsamad mis hetkedelgi, teisisõnu eesti romantilis-sümbolistliku luule tüüp teemad. Armastus, surm, tõde, aja igavene ringkäik, igavik jm. Tekste järjest lugedes hakkab aga kumama üks

pidevalt korduv motiiv, mis koostajat teadlikult või ebateadlikult juhtinud on. Evangeelne kuulutus, soov anda lootust, lohutust ja julgustust. Miski peab olema püha.

Kõige huvitavam küsimus igas antoloogias on see, kes on puudu, väljas, teisel pool piire. Vanemast luuleajast on kanoonilistest nimedest puudu Jaan Bergmann, Jakob Liiv, Villem Grünthal-Ridala ning ikka ja jälle õnnetu luuletajasaatusega Marie Heiberg.² Uusim aeg on niikuinii alles segane ja subjektiivsus paratamatu (nt puuduvad Aare Pilv ja Kalju Kruusa). Aga mõni väljajätt torkab süsteemselt silma.

Puuduvad punkarid (Tõnu Trubetsky, Merca, Villu Tamme), Contra ja Priidu Beier. Ühesõnaga, puudub tänavakeelne ja tänavameelne madal maailm, samuti nali, mis on Euroopa kultuuris antiigist alates madalasse kihti kuulunud. Nendega koos puuduvad ka eesti luule madalad hetked.

Puuduvad Jürgen Rooste, fs ja Maarja Kangro. Ja muidugi (:)kivisildnik. Ehk siis viimase kolmekümne aasta kõige kriipivamad luuletajad, julmade hetkede kirjanikud. Ka tõeliselt julmad hetked pole selle raamatu jaoks. Aga ei ole igapäevale antud kummardada tänulikult Kivisildniku ja mao ees. Ega ka vist Maarja (Kangro) ees.

Iga luuletuse juurde käib koostaja kommentaar. Ütlen ette, nüüd muutunud sapiseks, sest kommentaarid ei ole mu arvates tasemel.

Kõigepealt, nende ehituses ei paista mingit süsteemi ega loogikat. Iga kommentaar on ise nägu. See sobis üsna hästi ajalehte, kus ilmus üks kommentaar korruga ja keegi ei mäletanud eelmise nädala kommentaari sisu. Aga koos mõjuvad nad eklektilise ja juhusliku pudruna, mis vajanuks tugevat toimetajakätt.

Kommentaari maht on paratamatult väike ja selle tõttu tekst tihti hüp-

² Vt C. Hasselblatt, *Cherchez la femme*. – C. Hasselblatt, Eemalt vaadates. Veevand sajandit eesti kirjandusega. (Studia litteraria Estonica 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 181–183.

lik või katkendlik. Kahjuks on aga hulku ruumi kulutatud tühjalt. Liiga tihti kordab kirjutaja oma sõnadega üle luuletuse niigi selge sõnumi või teatab muud triviaalsust stiilis „suur kunst sünnib kannatusest”. Selliseid näiteid saaks üles lugemiseks liiga palju.

Kohati on kommentaarid pisikesed koolitaseme luulepedagoogika killud, mis aga teevad ka nende juurde käivast luuletusest hetke asemel pedagoogilise näitematerjali (Jaan Kärneri juurde käiv poetikaõpetus, Kalju Kanguri juures soneti ehituse seletamine jpm). Kontrastina võib küll öelda, et mõnikord liigub kommentaator hooga kõrgele filosoofiasse, tsiteerides kas või saksa keeles Nietzschet ja Heideggeri.

Ja Veidemann ei oleks tema ise, kui ta ei teeks luuletajate suunas sügavaid pateetilisi kummardusi. Tulemus mõjub kõrvuti lugedes mõnikord üsna, kuidas öelda, imelikuna. Näiteks Betti Alveril olla kõik luuletused pärlid, Debora Vaarandi luuletustest võiks koostada „terve pärlikee”, Viivi Luik on aga kuuekümnendate põlvkonna kroonijuveel.

Aga üldisim on muu. Liiga paljud kommentaarid on lihtsalt halvasti kirjutatud. Põhjus on üha sama: ebatäpsed, lohakad sõnad ja ebatäpsed faktid või üldistused.

Ernst Enno „Koituigatsuse” kohta öeldakse, et see on eesti koduluule klassikaks „peetav” luuletus (lk 33). Grammatiline vorm „peetav” tähendab siin, et autori arvates ta seda ei ole. Ehk ikka on?

Joel Sang „päris” oma vanematelt „arbutate ilmavaate ja kirjandusliku kogemuse” (lk 169). See on mulle uudne, pärida kogemus.

Jutt Juhan Jaigist läheb luuletusest hoopis kõrvale, proosasse ja müstikasse, mida luuletuses tegelikult ei ole. Ja müstiliselt kisub ka saatesõna enda tekst. Hasso Krullile omistatakse mõte, tsiteerin Veidemanni: „Jaigi „kaarnakivi” peab Krull võtmeliseks fantaasiaobjektiks” (lk 91). See krüptika saab tausta ja mõtte, kui lugeda Krulli ennast: „Kaarnakivi on Jaigi maailmas see võtmeline fantaasiaobjekt, mis vallandab ihaprot-

sessi ja päästab subjekti tungiprojektisioonide ähvardusest.”³

Karl Ristikivi puhul on loodud võimsaid maailmakirjanduslikke paralleele ja lisatud infot selle kohta, kust on pärit elu unenäoks saamise motiiv ja kes seda on pruukinud. Aga ehk võinuks lihtsalt hakata lõpuks rääkima Ristikivi homoseksuaalsusest? Vabalt ja häbitundeta. Siis saavad paljud tema tekstide olulised motiivid väga selgeks. Selle luuletuse põhi ka.

Valmar Adams olla debüteerinud Siuru ja Tarapita järellainetuses aastal 1924 (lk 49). Neile, kes ei mäleta: Siuru tegutses formaalselt 1920. aasta alguseni, tegelikult 1919. aasta kevadsuveni ja tema lained kustutasid siurulased ise oma 1919.–1923. aasta ekspressionismiga.

Käsu Hansu Tartu linna hävitamise lugu Vene vägede poolt aastal 1708 jäädvustavat „Põhjasõja traagilist finaali” (lk 13). Põhjasõda lõppes teadupärast 1721 ja kui soovitakse pidada silmas Eesti ala, siis 1710.

Bernard Kangro olla jõudnud tänapäeva mõttes doktorikraadini oma väitekirjaga „Eesti soneti ajalugu” (lk 59). Jääme ikka terve mõistuse juurde: 120 lk deskriptiivset teksti, millest üle 30 lk luuletuste ümbertrükke!? Jah, vahe-tult Teise maailmasõja järel atesteeriti Nõukogude Eestis tõepoolest osa magistr-ritöid kandidaaditöödeks ümber ja nõukogude korra kukkumise järel võrdsustati kandidaadikraad doktorikraadiga (ka kandidaat Veidemannist sai doktor). Aga kontekst oli ju erinev. Või ei olnud? Muuseas, Teise maailmasõja järel tehti Nõukogude Eestis üldse huvitavaid asju, näiteks pandi lõpetamata gümnaasiumiharidusega Tuglas Tartu ülikooli kirjandusprofessoriks.

Või mida teha lausega, et Jaan Kär-

ner oli „eesti kirjanikest kuulsaim elvakas enne Ain Kaalepit” (lk 47)? Eks ikka visata vabariigi aja suurim ja kuulsaim näitekirjanik Hugo Raudsepp tagasi ajaloo prügikasti.

Erni Hiire juurde käiv tekst lihtsalt vihastab. Hiir olevat „avanud” eesti-keelse modernismi (lk 53). *Sorry*, kõigepealt Hiire varane luule kuulub selgelt futurismi alla ja selle „avas” juba aastal 1914 Henrik Visnapuu. Hiire „Armluul” „tähtnuvat” vastanduda underlikule „buduaari-erootikale”. Tahtiski. Juhan Smuul olevat nimetanud 1960. aastate algul „tärganud” rokkareid lõngusteks. Oi-jah, „Muhulaste imelikud juhtumised” koos lõngustega ilmus esimest korda aastal 1955. Ja soome slängilaenu *punkar* sidumine Hiire *pungariga* ei ole naljakas, ka hüpoteesina mitte.

Ja *last, but not least*. Luuletuste valiku eest tuleb Veidemanni üldiselt kiita. Tegu ei ole järjekordse saja hittluuletuse paraadiga. Õnneks on suurem osa tekstidest sellised, mis lugeja peas ei ela, mida koolis ei korrutata või surmakuulutuste salmideks ei valita. Aga vastupidine mõte hakkas tiksuma just Hiire juures. Panna antoloogiasse luuletaja vanapõlve kehv luuletus jäi mulle absoluutselt arusaamatuks. Sama tahaks küsida ka mõne teise luuletuse kohta, nimesid nimetamata. Miks peaks põhimõtteliselt panema antoloogiasse halba luulet? Mina ei tea.

PS. Kõige huvitavam nähtus oli antoloogia lõpus olev kohanimede register (selles on muuseas kaks nime, mille sagedus on kaugelt üle teiste: Tartu ja Eesti(maa)). Kõigepealt, sellist asja ei ole mulle seni luuleantoloogiates silma hakanud. Teiseks aga, antoloogia nimes ja sisus on määrav sõna „hetk”, mis teadupärast on ajaline kategooria. Aga ajanimede loendit antoloogias ei ole.

TIIT HENNOSTE

³ H. Krull, *Tung ja iha*. Juhan Jaigi muinasjutulised fantaasiad. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 9, lk 599.